

Teorie sítě a smír rozumu s city

Existuje způsob, jak přemostit propast mezi rozumem a citem? Jak překonat rozpor mezi subjektivními a objektivními fakty? Jak definitivně usmířit náboženství, víru a mýtus na straně jedné a vědu, důkaz a paradigma na straně druhé?

Měkké a tvrdé emoce

Prvním krokem naší závěrečné meditace (držme se Descartovy terminologie) je opustit jasný dualistický předěl mezi racionálním a emotivním. Opusťme Humeův diskurs, zda je „rozum otrokem emocí“ či naopak. Opusťme rovněž racionalistickou významovou konstrukci homo oeconomicus, kde subjektivní preference tvoří pouze velikost vah jednotlivých proměnných v rámci konstantní racionalistické optimalizace.

Lze totiž uvažovat systém, ve kterém nestojí rozum *proti* vjemům, citům a emocím, ale tvoří jednotný systém, kontinuum, které se navzájem potřebuje a doplňuje.⁴⁷² Ve skutečnosti totiž neexistuje nic jako čistý vjem bez rozumové abstrakce, stejně tak jako neexistuje racionální konstrukt bez vjemových podnětů. Vše tvoří jen části jediného, racionálně-citového kontinua. Jediný rozdíl mezi racionální částí přímky a jejím vjemovým protějškem je míra potvrzené rekurzivnosti, tedy jakési empirické potvrzení daného vjemu. Nové, netriviálně zařaditelné vjemy se nám tak jeví jako „měkké“ emoce, kdežto opakovaně úspěšně (společensky) potvrzené emoce se nám jeví jako racionální konstrukty.

Rozpor mezi rozumem a citem v praxi téměř neexistuje.

JANA HEFFERNANOVA

⁴⁷² Právě Descartes udělal z emocí nepřátele racionality, byl to právě on, kdo překřtil city, emoce, vášeň na arcinepřátele „jasnosti a jednoznačnosti“ myšlenek. Viz Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 212.

Vezměme si extrémní příklad matematiky jako obecně uznávaného vrcholu racionálna (které *de facto* nemá empirický obsah, protože matematika je konečkonců systém zcela abstraktních symbolů, postrádajících empirické protihrače; své reálné připoutání k realitě hledá až *ex post*). Rovnice, v níž se jedna plus jedna rovná dvěma, se nám v momentě naší první interakce s tímto faktem (v dětství, nebo při objevení tohoto konstruktů) jevila stejně emotivně neopodstatněná a nesrozumitelná jako jakýkoliv jiný vjem. *I matematika byla prvotně jen emocií*. Těto emoci jsme se musili učit (stejně tak, jako se jí dodnes učí žáci v prvních třídách základní školy). Pouze skrze neustálé opakování a díky úspěšné společenské konfirmaci daného faktu (že jedna plus jedna se skutečně a stále rovná dvěma), tato *emoce* postupně *tvrdla*, až se z ní stala pevná, tvrdá, spolehlivá konstrukce, kterou jsme se naučili používat bezpečně a bez nutnosti opakovaně ji konfirmovat či ověřovat. Emocionální vjem *zracionálně*.

Díky nastíněné (užitečné) abstrakci získal pojem jedničky, znaménka plus, rovnítka a dvojky reálný význam, který vidáme ve skutečném světě, svět sám však tyto termíny *an sich* neobsahuje (jako neobsahuje žádné jiné abstrakce).⁴⁷³ Skutečné podněty reálného světa vnímáme bezpečně v termínech abstraktních jednotek, plusů a rovnítek (počet hrušek či jablek a jejich výsledný součet). Vnímající subjekt si tak tvoří interpretační rámec (v našem příkladu matematický), skrz nějž je schopen svět vidět, zjednodušit a tím i *řešit*. Racionalita neznamená nic jiného než *ztvrdlou* emoci.

Příklad z opačného pólu zkušenosti představuje cosi bytostně konkrétního a jedinečného, subjektivního. Vezměme si jako ukázkou lásku či přátelství. V prvních momentech této silné emoce ji neumíme zařadit, protože prožíváme zkušenost čehosi *zcela nového a jiného*, nemáme pro ni v nejhlubším slova smyslu slov. (Slova jsou možná jen v systému obecně-solečenského prožitku, který zažijí nejméně dva členové, přičemž zjistí, že jejich jedinečný prožitek je *podobný*.) Teprve později v našem prožitku nalézáme prvky, o kterých jsme slyšeli či četli, a jsme ochotni (či přinuceni) zobecnit náš individuální a neopakovatelný prožitek na úroveň termínu, který již existuje a se kterým se setkali i další členové společenství. Žádná láska

⁴⁷³ „Jedničku“ nebo „dvojku“ nikdo z nás neviděl. Viděli jsme možná dvě jablka a dvě hrušky a jedna z věcí, která tyto dvě množiny spojuje, je právě číselnost dvě. Ale dvojka sama ve světě neexistuje. Tím méně další matematická znaménka. Jsou to jen symboly, jejichž smyslu a pravidlům se musíme učit.

ani přátelství není stejné, nikdo z prožívajících subjektů nepřijímá shodné vjemy či pocity (nejsou ani srovnatelné – a to z definice). Nicméně pokud lidé prožívají pocity, ve kterých nalézají souzvuk s ostatními, dokážou pro své neopakovatelné zážitky najít abstraktní slova vyjadřující cosi obdobného. Ani jeden západ slunce se neshoduje s jiným, každý je jedinečný, náš prožitek jsme ovšem schopni označit jediným termínem, který vyjadřuje všechny lidským okem pozorované západy slunce. Četnost události spolu s potřebou prožitek komunikovat utváří v *jistých ohledech* (nikdy ne ve všech!) opakovanou zkušenost, která získává své vlastní jméno a stává se abstraktním pojmem. Tedy čímsi tvrdým, s čím je možno operovat. Dochází tak k abstraktnímu (protože jazykovému) zaokrouhlení singulární jedinečnosti prožitku. Dochází k objektivnímu zaokrouhlení jedinečné subjektivního. Náš jazyk není ničím jiným než gramatikou zaokrouhlenosti.⁴⁷⁴

I natolik emotivní zkušenost jako láska či přátelství časem ztvrdne, po mnohonásobném vzájemném potvrzení zkušenosti se stává automatickou součástí našeho života, jež ztvrdne do racionální podoby, se kterou prostě počítáme. Ekonom by mohl hovořit o *inflaci prožitku*, který již nevyvolává stejné emoce jako ve své počáteční panenské podobě. Myšlenku lze rozvést i buberovským směrem, a to v tom smyslu, že každý vztah Já – Ono byl prvotně vztahem Já – Ty.

Emoce je mladá zkušenost, která ještě nenašla svou racionální podobu, jež na ni čeká. Z čehosi, co se rodí z nevědomého vjemu a v původním okamžiku *neexistuje*, protože k tomuto prožitku neumíme nalézt odpovídající abstraktní termín, se později stává cosi, co umíme zařadit, komunikovat a s čím umíme operovat. Z těchto vjemů pak vzniká obecně (jedincem či společností) přijímaný konstrukt světa, síť, ze které se sprádá realita. Z chaosu nepojmenovaných jednodlostí se rodí řád, který se projevuje repetitivními vlastnostmi (jež označujeme nebo považujeme za racionální).

Co když rozum a cit mají stejnou podstatu (pralátku)? Co když nepocházejí ze dvou odlišných oblastí, které se kříží až v naší mysli a tvoří tak realitu? Znamenají jen různé projevy stejného kontinua. „*Rozpor mezi ro-*

⁴⁷⁴ Ve 20. století jsme byli svědky několika neúspěšných pokusů o vytvoření exaktního jazyka, který by měl alespoň podobné vyjadřovací schopnosti jako jazyk přirozený. Neúspěšně skončil například pokus Vídeňského kruhu o převedení filosofie na (v jistém smyslu) exaktní vědu. Jejich snaha vybudovat celou filosofii z několika exaktních axiomů a zbavit ji tak jakékoliv závislosti na realitě skončila až smrt Moritze Schlicka v roce 1936.

zumem a citem však v praxi téměř neexistuje; v životě totiž nevyslovíme žádný výrok, který by byl založen jen na rozumové úvaze a neměl žádný citový náboj; za každým seberozumnějším výrokem se skrývá nějaké citění, nějaký postoj opředený pozitivními či negativními city, nějaké skryté přání (...) V denním životě stojí obvykle jen jeden cit proti druhému, např. strach proti soucitu, přičemž strach či nedostatek soucitu se maskuje, vysvětluje a obhajuje rozumovými argumenty jako rozumný, správný a jediný možný.⁴⁷⁵

Rozum a nové vjemy se přou jen zřídkakdy. K tomuto momentu dochází v okamžiku, kdy se nové (nekonsolidované, nevysvětlené) prožitky dostávají do střetu s těmi (konsolidovanými a vysvětlenými) starými. Kdy naše subkognitivní vjemy a city nejsou s to vysvětlit viděné či citěné existujícími, kognitivními představami. Pokud se nevysvětlené subkognitivní skutečnosti opakují, trvají v čase a my nejsme schopni je vysvětlit pomocí žádného stávajícího rámce, může dojít ke dvěma jevům. Buď náš kognitivní systém nový vjem potlačí (ať vědomě či nevědomě) do jakéhosi residua anomálií, o nichž víme, ale nejsme je ochotni či nuceni zapracovat do systému (tedy těmto deviacím věnovat pozornost), nebo dojde k totálnímu potlačení na ontologické úrovni, kdy *nesedící* skutečnosti vůbec nevnímáme. Může ovšem nastat i druhá varianta, kdy tyto „chyby“ rozbijí systém starý.

Chvála chybám

Malé chyby v pozorování či odchylky, které neodpovídají stávající teorii, mají někdy schopnost poodhalit roušku nedokonalosti teorie a zcela ji rozbít. Tak se například stalo, že při pozorování orbitální dráhy Merkuru byly ke konci 19. století objeveny v jeho pohybu drobné odchylky, které odporovaly newtonovskému světónázoru. Celá záležitost se vyřešila v roce 1915 pomocí Einsteinovy *obecné teorie relativity*, která dokázala tyto drobné diskrépance vysvětlit a která posléze Newtonův systém nahradila.

Chvála tedy chybám, odchylkám a nepřesnostem, neboť tento komár dokáže porazit velblouda, tak jako David odzbrojil Goliáše. Model není nic jiného než příběh a v chybách stávajících (jinak však dobře fungujících)

⁴⁷⁵ Heffernanová, J.: *Tajemství dvou partnerů*, str. 61.

modelů a abstrakcí nalézáme cestu k příběhům novým. Rezidua nezapadající do rovnic stávajících teorií v sobě často drží schovaný klíč k novým horizontům. Vědec by tedy nikdy neměl chyby zaokrouhlovat, ale naopak jim věnovat maximální pozornost, neboť právě v nich jest možno nalézt zárodek zcela nového (lepšího) axiomatického systému.

Rezidua (ať již pojmenovaná či nevědomá) tvoří jakousi schizofrenní dialektiku vědeckého poznání (a s ním i lidské *psyché*). Nekonsolidovatelnost zážitků může v člověku vytvořit rozštěp osobnosti (to v jisté hladině platí obecně, neboť každá situace života si vyžaduje aplikaci jiného paradigma-tického systému – a není žádným tajemstvím, že tyto systémy mohou být, a často bývají, inkonzistentní; v každé z životních rolí, jež se mohou střídát v rychlých časových intervalech, tak musíme aplikovat jinou představu sebe či světa⁴⁷⁶). Podobně je tomu i ve vědě. Žádný ekonomický model není aplikovatelný na všechny situace – pokud se kontrast ukáže jako axiomatický, vytváří se škola nová, která má se starou společný často jen objekt zájmu – ekonomické dění ve společnosti. Nová škola má pak potenciál přemoci tu stávající a etablovat se jako obecný mainstreamový interpretační rámec, jak si ještě blíže ukážeme v závěrečné kapitole.

Mod(e)ly jsme my

Zavedením jisté abstrakce (např. gravitace), která se stane obecně přijímanou, se mění i svět. Přesvědčivým zavedením konstrukce (abstraktu) začne být svět vnímán skrze toto prizma. Vědecká teorie, modelové vysvětlení světa, se stává nedílnou součástí „reality“ samotné. V tomto smyslu jsme dokonavatelí stvoření, podobně bylo již naznačeno v knize *Genesis*. Nejsme totiž ani schopni vnímat svět bez interpretačního rámce. Abychom použili Wittgensteinův přírámek, i pozorující oko zůstává součástí světa, v našem významu je toto oko oním interpretačním rámcem, skrze který vidíme svět.

⁴⁷⁶ Pokud lidské psyché absorbuje (nebo je přinuceno absorbovat) příliš velké množství nekonsistentního a nekonsolidovatelného pozorování, které neumí vysvětlit či spojit do jednoho světa, brání se psychika tím, že vytvoří dvě postavy, nebo dva světy, které v každé z daných situací reagují (a jsou!) jiné. Kontrast *rolí* se stal tak radikálním, že již nejsou udržitelné a nestačí jen střídání rolí, ale je třeba vytvořit obranné střídání *osobností*.

Stávající rámec budeme používat s vědomím jeho nedostatků až do té doby, než se podaří koherentně zkonstruovat rámec nový. Po několik staletí se svět „choval“ gravitačně. Tato abstrakce nenacházela konkurenci ani zpochybnění, protože (na jisté úrovni potřebného zjednodušení) dostatečně fungovala. Zeptali jsme se reality, proč padají předměty směrem k zemi, a sami jsme si odpověděli termínem gravitace. Naše odpověď byla (po jistý čas) dostačující. Hegelovými slovy: „*Pro toho, kdo se dívá na svět skrze síto racionality, se realita bude racionálně tvářit. Ten vztah je vzájemný.*“⁴⁷⁷

Stejně zákonitosti platí i v ekonomii. Předpoklady či hypotézy (zde musíme podotknout, že drtivá většina našich vstupních předpokladů zůstane nevyřčená)⁴⁷⁸ jsou *de facto* jen způsoby myšlení nebo nazírání na svět. Teprve náš axiomatický svět dává světu řád tím, že na něj hledí. Svět je sám o sobě, bez pozorovatele, chaotický. Až naše schopnost modelového smýšlení, tedy modely v nás (nikoli ve světě), nám umožňuje na svět pohlížet rozumově. Konstrukt (matematický vzorec, princip, zákon), podle kterého se svět „chová“, nespočívá ve světě samotném, ale v nás. Je to právě naše mysl, naše imaginace, která organizuje svět do teorií a modelů. Každý velký model, systém, který si klade ambici stát se světovým názorem (vysvětlit, jak a proč společnost funguje tak, jak funguje), vždy zůstane pouze konstruktem, úhlem pohledu, náhledem, názorem.

Dokud daný model (nebo světový názor, chcete-li) platí, jsou tyto modely pravdivé, jakmile je zamítneme, stanou se falešnými.⁴⁷⁹ V tomto smyslu si lze opět vzpomenout na již použitý příklad: dobu středověku plnily představy andělů tančících na špičce jehly, naši dobu ovládají marginální optimalizace – přestože ani ty nikdo nikdy na vlastní oči neviděl, jen jsme o nich hodně slyšeli a mluvili... Každá teorie je tedy více či méně užitečná fikce, nebo, chcete-li, příběh. Modely však nebývají obecně přijímány na základě užitečnosti. Oblíbenost modelu záleží na jiných faktorech.

Různé teorie jako by vedly evoluční boj o přežití, o formování a tvoření reality. Tento (chvályhodný) boj se však neodehrává na kolbišti reflexe re-

⁴⁷⁷ V Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 40.

⁴⁷⁸ Např. předpoklad, že svět má řád, že se chová kauzálně, že minulost je extrapolovatelná do budoucnosti atd.

⁴⁷⁹ Viz také V Mini, P.: *Philosophy and Economics*, str. 220–221.

ality, ale na bojišti matematické elegance, lákavosti příběhu, souznění nového příběhu s příběhy starými. Nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje výběr či *akceptaci modelu*, jenž má konstituovat náš ekonomický světový názor, je svobodná volba daného ekonomy či vědce. Modely *an sich* nejsou s to nás přesvědčit; každý světový názor disponuje svou vlastní legií dostatečně funkčních modelů. Model dokáže jen utvrdit. Výběr ekonomického modelu tedy záleží na apriorním světovém názoru vybavení jedince. To je dáno již tím, že paradigma, východiska, axiomy daného modelu se *nedokazují, ale jedinec si volí* takový model, který nejlépe odpovídá jeho *světovíře* v předpokladech nebo závěrech daného modelu. Jeho volba bývá často zcela iracionální a emotivní, vychází z apriorních sympatií s předpoklady či očekávanými výsledky modelu. Modely tedy nejsou akceptovány na základě souladu s realitou (žádný z nich není realistický), ale na základě *souznění* s představou světa, jak v něj věříme nebo (častěji) chceme věřit. I pozitivní modely jsou v základech normativní. Ekonomie je v tomto smyslu také vírou – v axiomy, které se nedokazují, musíme věřit. V extrémním pojetí se i ekonomie stává náboženstvím.

Mimo metodologii – k mysteriu inspirace

Chceme-li však vytvořit paradigma nové, je nutno, jako to učinil Einstein, oprost se od konstruktů starého. K novému metodickému přístupu je ovšem třeba více než jen správné aplikace metodologie. Musíme se nejdříve *beze zbytku zbavit původní metodologie* a odvážit se uvažovat o čemsi *zcela novém*.

Cesta k novému vnímání světa vede přes opuštění stávajícího. Je třeba použít Wittgensteinův žebřík, vylézt po něm a pak jej zahodit.⁴⁸⁰ Neexistuje metoda na vynalézání nového. Metoda (a s ní i celý vědecký diskurs) představuje jen sekundární proces poznávání. Proto Feyerabend jedná správně, když obhazuje metodologický dadaismus (*everything goes*). Můžeme však jít ještě dál, než zašel Feyerabend. Je možné opustit (racionální) metodologii a věnovat se (emotivní) inspiraci.

⁴⁸⁰ Citace z konce *Traktátu*.

Prvotní zlomové objevy v poznání totiž přicházejí díky inspiraci. Děje se tak v hájemství múzy, snů, umění či zjevení (jak se to přihodilo Descartovi v jeho snu). Jinými slovy v oblasti emotivní, nikoliv racionální. Ne nadarmo se říká, že nás myšlenka napadla (ve smyslu napadl, zaútočil na mne pes). Myšlenka na nás padá, „rozsvítí“ se nám. Hoffernanová pozoruje, že „*neříkáme, že jsme vytvořili myšlenku, nýbrž dostali jsme nápad.*“ Dále pokračuje vtipným postřehem, popisujícím zkušenosti mnoha vědců, k nimž inspirace přichází ve formě *tří bé*: Bus, Bath a Bed (tedy autobus, vana a postel).⁴⁸¹ Až v *sekundárním* procesu nastane ověření dané ideje rozumem. Pokud se nová myšlenka dostává do rozporu s rozumem (rozuměj s ostatním systémem poznání), je zamítnuta buď samotným autorem ideje nebo jejími kritiky. (*Ob*-jevit znamená tedy to samé jako zasadit jevení do souladu s jinými jevy. Daný nový jev je třeba *ob*-klopit do kontextu jevů jiných, dříve poznáných.)⁴⁸² „*Tvrzení musí použít staré výroky, aby mohlo komunikovat nový smysl,*“ řečeno slovy L. Wittgensteina.⁴⁸³ I na proces objevování lze pohlízet z perspektivy tvrzení emocí v ratio. Počáteční záchvěv nové teorie je silou, jež posouvá ekonomickou teorii kupředu, a teprve po novém objevu nastává tvrzení v metodu (kterou velice často provádí až následovníci daného myslitele).

Emotivní inspiraci lze tedy považovat za jakýsi motor automobilu objevování a rozum je jeho brzdou. Tyto dva póly měkkého a ztvrdlého (nového a zasazeného) prožitku žijí v symbióze, stejně jako žádný funkční automobil nemůže existovat bez fungujícího motoru a brzd. K tomu, abychom byli ochotni rozjet automobil novým směrem, musíme důvěřovat tomu, že ovládneme i brzdy. Musíme ale také znát omezení směru (systému) předšlého, abychom byli s to směr změnit. Jedna ruka netleská. Rozum musí být doplňován (oživován) inspirací, stejně jako inspirace musí být korigována (držena při zemi) rozumem.

Emancipace citů a inspirace k novému paradigmatickému systému si žádá *racionálního* řidiče, který novou myšlenku otestoval prizmatem (racionálního) omezení. Bez rozumového brzdění se emoce a inspirace

bezobsažně rozletují a padají na neúrodnou půdu; jejich výkvěty nejsou k ničemu. K logice je potřeba mysticismu inspirace (o kterém hovoří Russell). K ukotvení a komunikování inspirace zas potřebujeme metodu. Musíme inspiraci tak říkajíc sedlat metodou. Tento metodický dadaismus, jak jej nazývá Feyerabend (aby se vyhnul nařčení z metodologického anarchismu), je tedy nutné akceptovat při objevování nových teorií, jež z definice ani nemohou být spoutané. Svázání výzkumu metodologií může (a má) nastat až sekundárně v rámci *nového systému*, který si ovšem tvoří systém vždy nanovo a nepredikovatelně sám. Žádná *apriorní metodologie* vědeckého zkoumání neexistuje. Vznikne-li, bude jen destruktivní. Neexistuje vědecký přístup k vědě.

481 Hofernanová, J.: *Tajemství dvou partnerů*, str. 37.

482 Srovnej viz Neubauer, Z.: *Respondeo Dicendum*, str. 14.

483 Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.03.